

ความตาย : นัยสำคัญในวรรณกรรมสำหรับเด็ก

■ รพินทร์ ณ กลาง

บทนำ

“ความตาย” ดูเหมือนจะเป็นเรื่องต้องห้ามและสร้างความลำบากใจพอสมควรสำหรับการให้ อรรถาธิบายในวรรณกรรมสำหรับเด็ก ด้วยเจตคติ ความเชื่อของผู้ใหญ่และนักเขียนส่วนมากว่า ภัยเด็ก เป็นภัยที่ควรมีแต่โลกแห่งความสุข สดใส บรรเจิดด้วยความฝันและจินตนาการ เป็นภัยที่ความเจ็บปวด รวดเร็วและความเศร้าหมองทั้งหลายไม่ควรจะกล่าวถึง การปกป้องเด็กจากสิ่งที่หมองหม่นจึงเป็นสิ่งที่ ผู้ใหญ่แทบทุกคนอยากทำมากกว่าที่จะช่วยฝึกเด็กในการปรับตัวและปรับใจ

หากแต่สังขรณ์แห่งชีวิตอันลึกลับไม่ได้ด้วยตัวเองเสมอไปนั้น อาจบีบบังคับเด็กให้ต้องเผชิญหน้า กับความจริงอันขมขื่นจากการพลัดพรากตายจากอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก่อให้เกิดความคับข้อง อึดอัด เศร้า หมอง ท้อแท้ ตลอดจนความซับซ้อนและสับสนในจิตใจและพฤติกรรมนานัปการ

บทความนี้มุ่งเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสอนให้เด็กรับรู้และตระหนักเรื่องความตายผ่าน วรรณกรรมสำหรับเด็ก เพราะบทบาทของวรรณกรรมสำหรับเด็กนั้นมิได้มุ่งหมายจะให้เพียงความบันเทิง เรืองใจ ปลุกเร้าความฝันและจินตนาการเท่านั้น หากแต่วรรณกรรมสำหรับเด็กยังมีบทบาทอันยิ่งใหญ่ในฐานะเป็น “บรรณบำบัด” (Biblio- Therapy) ที่จะช่วยเยียวยา ฟื้นฟูและปลอบประโลมจิตใจเด็กให้ฟื้นคืนสู่สภาพที่เข้มแข็ง อดทน และยอมรับ ตลอดจนสร้างภูมิคุ้มกันให้เด็กพร้อมที่จะยืนหยัดอยู่บนโลกแห่ง ความจริงได้ เหนือสิ่งอื่นใดคือให้เรียนรู้และตระหนักถึง “ความตาย” อันเป็นสังขรณ์แห่งชีวิตในรูปแบบ ที่ไม่โหดร้าย และไม่ก่อให้เกิดความชอกช้ำแก่จิตใจจนเกินควร

เด็กและการเผชิญหน้ากับความตาย

ปัจจุบันมีการวิจัยและค้นพบว่า โรคซึมเศร้าในเด็กพบได้ในทุกช่วงวัยแต่มักพบได้บ่อยหรือมีอุบัติการณ์ของการเกิดโรคมามากในเด็กอายุ 6-12 ปี ซึ่งเป็นวัยประถมศึกษา สาเหตุแห่งการเกิดโรคซึมเศร้านั้นมีหลายประการ อาทิ เกิดจากความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นระหว่างบุคคลในครอบครัว ความรู้สึกไม่พึงพอใจในตัวเองหรือสภาพแวดล้อม และประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุดคือการสูญเสียบุคคลหรือสิ่งที่รักห่วงหาอาลัยอย่างไม่คาดฝัน หากการสูญเสียนั้นเนื่องมาจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ครอบครัวและเด็กอาจมีโอกาและเวลาในการเตรียมตัว เตรียมใจ รวมถึงการเตรียมสถานการณ์หลังความตายเกิดขึ้นได้บ้าง แต่การตายอย่างฉับพลันย่อมนำความโศกเศร้าและสะเทือนใจอย่างมากได้เสมอ รวมทั้งความตกใจ การยอมรับไม่ได้ จึงทำให้ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นรุนแรงกว่าปกติ ในระยะแรกที่เด็กรับรู้ความตายไม่ว่าโดยสาเหตุใดก็ตาม ความรู้สึกมึนชา (numbness) ความรู้สึกยอมรับความจริงไม่ได้อาจเกิดขึ้นและนำไปสู่ปฏิกิริยาเศร้าเสียใจอย่างมากจนคุมตัวเองไม่ได้

เมื่อเด็กต้องเผชิญหน้ากับการสูญเสียหรือความตาย สิ่งสำคัญที่พ่อแม่ หรือผู้ใหญ่ที่เหลื่ออยู่มักลังเล สับสน และกังวลใจก็คือ ควรจะบอกเด็กหรือไม่ เมื่อบอกแล้วจะเกิดอะไรขึ้นและจะจัดการอย่างไร ควรพาเด็กไปงานศพด้วยหรือไม่ ความกังวลและไม่มั่นใจเหล่านี้ทำให้ผู้ใหญ่มักไม่พูดความจริงกับเด็ก ดังตัวอย่างบทละครนี้

- แม่ : ชูชาน เราเห็นจะต้องนั่งพูดกันให้รู้เรื่องเสียที
- ชูชาน : ก็ได้ค่ะแม่ (ชูชาน วัย 5 ปี ยังคงเล่นลูกบอลต่อ)
- แม่ : แม่บอกว่าให้นั่งลง เรามีเรื่องจะต้องพูดกันนะ (ชูชานนั่งลงอย่าง

ไม่ค่อยเต็มใจ) เออ! อย่างนั้นแหละ (แม่ทำหน้าตาซึ่งขงขื่น) ชูชาน คุณย่าหนูตายแล้วนะจ๊ะ วันนี้เอง (ไม่มีท่าว่าสนใจคำพูดมารดา) เหรอคะ

- ชูชาน : (พยกหน้า) ค่ะ ใครฆ่าคุณย่าล่ะคะ
- แม่ : ลูกรู้ไหมจะว่าแม่หมายความว่าอย่างไร
- ชูชาน : (พยกหน้า) ค่ะ ใครฆ่าคุณย่าล่ะคะ
- แม่ : ชูชาน ไม่มีใครฆ่าคุณย่าหรอก คุณย่า... ท่านตาย... ก็เท่านั้นแหละ
- ชูชาน : นั่นซิคะ ถ้าคุณย่าตายก็แปลว่ามีคนฆ่าคุณย่า เห็นในโทรทัศน์ก็เป็นอย่างนี้ทุกทีนี่คะแม่
- แม่ : เอ๊ะ! ชูชาน เป็นอะไรนะ นี่คุณย่าเพิ่งตายนะ คุณย่าตายนะ
- ชูชาน : แม่คะ ตายคืออะไรคะ
- แม่ : อืม ตายก็เหมือน...เหมือนเอ่อ...นอนหลับไปล่ะจ๊ะ
- ชูชาน : (พูดอย่างตืออกดีใจ) งั้นหนูก็ไปปลุกคุณย่าได้ใช่ไหมคะ
- แม่ : ชูชาน หนูปลุกคุณย่าไม่ได้หรอกนะ
- ชูชาน : อ้าว! แล้วที่เวลาบิลลีเล่นเป็นคนตาย เขายังลุกขึ้นมาไล่จับหนูเลย
- แม่ : ชูชาน คุณย่าไม่ได้เล่นเป็นคนตายนะ คุณย่าตายจริงๆนะจ๊ะ
- ชูชาน : (นั่งเงียบไปนาน) แม่คะ ถ้าคุณย่าตายจริงๆ คุณย่าไปอยู่ที่ไหนล่ะคะ แล้วก็ไอ้ตัวตายนี่มันอยู่ที่ไหนกัน

แม่ : ความตายไม่ได้อยู่ที่ไหนที่ใครจะ
ไปหาได้หรอก แต่คุณย่าน่ะอยู่
ในสวรรค์ คุณย่ากลายเป็น
นางฟ้าไปแล้วละ

ชูชาน : (เงิบอยู่บนาน) แล้วสวรรค์อยู่
ไหนล่ะคะแม่

แม่ : สวรรค์อยู่บนท้องฟ้าโน่น...กับ
พระเจ้าเป็นเจ้าโง่ละลูก

ชูชาน : (ตบมือดีใจ) ถ้าอย่างนั้นก็ดีซิคะ
เราจะไปเยี่ยมคุณย่าบ้าง เวลา
เรานั่งเครื่องบินไปเที่ยวตอนปิด
เทอม เราก็บินไปเยี่ยมคุณย่าได้
ใช่ไหมคะคุณแม่

แม่ : เราไปสวรรค์ไม่ได้หรอกจนกว่า
เราจะตายเหมือนกัน นี่! อย่าพูด
อะไรเหลวไหลอย่างนี้เลย

ชูชาน : เอ...ก็ในเมื่อเครื่องบินบินไปบน
ท้องฟ้าแล้วสวรรค์ก็อยู่บนท้องฟ้า
ทำไมเราถึงนั่งเครื่องบินไป
สวรรค์ไม่ได้ล่ะคะ

แม่ : (ท่าทางกระสับกระส่ายมากขึ้น)
ก็...เพราะเราไปไม่ได้นะซิ หยุด
พูดเหลวไหลเสียที ถึงเวลาที่เรา
จะไปเยี่ยมคุณย่าที่สุสานแล้ว ไป
แต่งตัวกันเถอะ

ชูชาน : (ท่าทางไม่สบอารมณ์) แม่...แม่
บอกว่าคุณย่าอยู่บนสวรรค์ บน
ท้องฟ้าโน่นใช่ไหมคะ

แม่ : ใช่

ชูชาน : แล้วเราจะไปหาคุณย่าที่สุสานได้
อย่างไรล่ะคะ ถ้าคุณย่าอยู่บน
สวรรค์นี่ แล้วทำไมเราถึงไปหา
คุณย่าบนสวรรค์ไม่ได้

แม่ : ชูชาน! แหม! จริงๆนะวิญญาณ
(Soul) คุณย่าอยู่บนสวรรค์แต่
ร่างคุณย่าอยู่ที่หลุมศพ

ชูชาน : (ท่าทางงัน) ทำไมฝ่าเท้า (Sole)
คุณย่าถึงอยู่บนสวรรค์ ฝ่าเท้า
คนจะกลายเป็นเทวดาไปได้ยังงี
ล่ะคะแม่

แม่ : ชูชาน! หยุดพูดได้แล้ว ถ้าไม่
หยุดแม่จะจับตัวเข้าอนเดี๋ยวนี
แหละ

ชูชาน : (ร้องไห้ขณะที่แม่พยายามดึงตัว
ให้ลุกจากเก้าอี้ ชูชานยังร้องไห้
หนักขึ้น) หนูไม่อยากไปนอน อย่า
ให้หนูเข้าอนเลย คุณแม่
ขา... (แม่ลากตัวชูชานซึ่งกรีด
เสียงร้องออกไปจากห้อง)
(G. Mclendon, 1979)

บทละครข้างต้นนี้ อาจทำให้ผู้ใหญ่หลายคนอด
อมยิ้มและเอ็นดูในความไร้เดียงสาต่อความความใจ
เรื่องความตายของเด็กไม่ได้ ขณะเดียวกันก็คงสะกิด
ใจได้ไม่น้อยจนอดตั้งคำถามชวนให้อภิปรายขยาย
ความคิดต่อได้ เช่น

- วิธีการอธิบายของแม่เหมาะสมให้ชูชาน
เข้าใจเรื่องความตายของคุณย่าหรือไม่
- ทำไมชูชานจึงคิดว่ามีใครฆ่าคุณย่า
- ทำไมชูชานจึงคิดว่า จะ “ปลุก” คุณย่าให้ตื่น
จากความตายได้
- ทำไมชูชานจึงสับสนว่าต้องไปสุสานที่
คุณย่าอยู่บนสวรรค์
- ทำไมชูชานจึงกลัวและไม่อยากไปนอน
- แม่ของชูชานทำอะไรพลาดและควรทำอย่าง-
ไรชูชานจึงจะเข้าใจเรื่องความตายได้ดีกว่านี้

การหลอกหลวงหรือป้ายเปี่ยงที่จะพูดความจริงกับเด็กจะทำให้เด็กมีปฏิกิริยามากขึ้น สับสนวุ่นวายขึ้น และพาลโกรธคนที่ไม่จริงใจกับตนเองอันจะเป็นผลเสียต่อไปในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้ที่ดูแลเด็กต่อไป ในทางกลับกัน เด็กส่วนใหญ่จะรู้สึกโล่งใจที่ได้รู้ความจริง แม้จะมีปฏิกิริยาโศกเศร้าต่อการสูญเสีย ซึ่งถือเป็นสิ่งปกติธรรมดา อนึ่ง การอธิบายเรื่องความตายต่อเด็กนั้นไม่ควรนำไปเปรียบเทียบกับกรนอนหลับ เพราะอาจทำให้เด็กมีปัญหาในการนอนเนื่องจากกลัวและกังวลว่าหลับแล้วจะไม่ตื่นขึ้นมาอีก

Weller และคณะ (1988) ให้ความเห็นว่าการพาเด็กไปงานศพด้วยนั้น เป็นสิ่งที่ควรกระทำ จากการศึกษาเด็กที่มีพ่อหรือแม่ตายพบว่า เด็กส่วนใหญ่ต้องการไปงานศพและต้องการมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการเตรียมงาน เด็กเหล่านี้ให้ความเห็นว่าการมีส่วนร่วมในการจัดงานทำให้เขายอมรับการสูญเสียได้ง่ายขึ้นและรู้สึกดีใจที่ได้ทำอะไรให้ผู้ที่ตนรักเป็นครั้งสุดท้าย

ในวัฒนธรรมไทย การจัดงานศพเป็นประเพณีที่ดูเหมือนจะช่วยความรู้สึกของผู้ที่สูญเสียได้ไม่น้อย การทำบุญสวดศพเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้ตาย รวมทั้งการทำบุญอุทิศส่วนกุศลและการมีพิธีเป็นระยะๆ เช่น 7 วัน 50 วัน 100 วันนั้น ช่วยในด้านกระบวนการทำให้ใจให้ยอมรับและคลายความโศกเศร้าได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นการระลึกถึงในทางที่ดีและลดความรู้สึกผิด (guilt) ที่อาจมีอยู่ในใจเด็กได้

เมื่อมีการพลัดพรากหรือความตายเกิดขึ้น ไม่ว่าจะ เป็นพ่อแม่หรือคนที่เด็กใกล้ชิดผูกพัน ย่อมกระทบกระเทือนต่อจิตใจเด็กโดยตรง Nagy (1948) ได้ศึกษาและสรุปว่าเด็กมีความคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับความตายตามระยะของพัฒนาการอายุแตกต่างกันดังนี้

เด็กอายุต่ำกว่า 6 ปี : เข้าใจว่าการตายเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นชั่วคราวช่วยยาม ตายแล้วกลับฟื้นได้ และไม่ค่อยมีความเกี่ยวข้องกับตัวเด็กมากนัก

เด็กอายุระหว่าง 6-9 ปี : เข้าใจว่าการตายคือรูปลักษณะอย่างหนึ่งซึ่งอาจนำจินตนาการเข้ามาเกี่ยวข้องกับ เช่น เกี่ยวข้องกับนางฟ้า เทวดาบนสวรรค์

เด็กอายุ 10 ปีขึ้นไป : เริ่มมีความเข้าใจอย่างสมบูรณ์เกี่ยวกับความตายว่าเป็นการสิ้นสุดของชีวิตไม่อาจฟื้นคืนสู่สภาพเดิมได้ บางคนอาจเริ่มมีความคิดที่เป็นปรัชญาเกี่ยวกับชีวิตและความตาย

แม้ข้อตระหนักที่ว่าเด็กมีความเข้าใจเกี่ยวกับความตายแตกต่างกันไปตามระยะของพัฒนาการหรือวัยอาจทำให้ผู้ใหญ่คลายความกังวลใจลงบ้างในกรณีที่เด็กเล็กมากต้องเผชิญหน้ากับการสูญเสีย หากแต่เราก็ควรคำนึงถึงพัฒนาการด้านอื่นๆที่จะกระทบตัวเด็กทั้งทางตรงและทางอ้อมด้วย ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เด็กแต่ละคนล้วนมีประสบการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นย่อมมีวิธีการของตนในการแสดงออกและปรับอารมณ์ในแบบฉบับของตนเอง เด็กบางคนเริ่มตั้ง

คำถามเกี่ยวกับความตายตั้งแต่อายุเพียง 3 ปี ขณะที่บางคนอาจไม่สนใจการตายของญาติผู้ใหญ่เลย แต่กลับมีปฏิกิริยารุนแรงต่อการตายของสัตว์เลี้ยงของตน และเด็กบางคนอาจไม่เคยแสดงความคิดหรือความรู้สึกเกี่ยวกับความตายเลย แต่กลับนำภาพพจน์หรือจินตนาการมาผสมผสานกับการเล่นบทบาทสมมติ เช่น อาจสมมติให้ตุ๊กตาหรือสัตว์เลี้ยงเล่นบทบาทกำลังจะตายหรือเล่นพิธีฝังศพ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเด็กมีความโน้มเอียงที่จะคิดถึง ความตายในแง่ลบที่กระทบกับตัวเองแตกต่างกันไปด้วย เช่น รู้สึกว่าตนเป็นต้นเหตุของความตายและต้องรับผิดชอบต่อการตายนั้น กล่าวว่าจะถูกทอดทิ้ง กล่าวว่าจะได้รับบาดเจ็บอันตรายจนถึงตายบ้าง ในขณะที่เด็กบางคนโทษพ่อหรือแม่ที่เหลือนอยู่ว่าเป็นต้นเหตุแห่งความตาย ความรู้สึกเหล่านี้ส่งผลให้เด็กแสดงอาการต่างๆ โดยมากจะแสดงอาการเศร้าโศก เสียใจ แต่อาการจะไม่คงที่ กล่าวคือจะแสดงอาการเป็นครั้งคราวและเกิดขึ้นตอนใดก็ได้ เช่นขณะเล่นอยู่กับเพื่อน เด็กอาจแสดงอาการโกรธ เสียใจ ลักพักจึงกลับคืนสู่สภาวะปกติ

Weller ตรวจอาการโศกเศร้าจากการสูญเสีย (Grief Reaction) ของเด็กและพบว่าภายใน 1 เดือนหลังจากการสูญเสียบุคคลที่รัก เด็กจะแสดงอาการได้หลายอย่าง โดยเฉพาะอารมณ์ไม่แจ่มใส ไม่เบิกบาน ร้องไห้บ่อย อ่อนเพลีย แยกตัวและหงุดหงิดบ่อย อย่างไรก็ตาม เมื่อเผชิญหน้ากับการตายเป็นระยะเวลาประมาณ 1 ปี อาการเหล่านี้จะบรรเทาลง แต่อาจมีอาการทางกายหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น ปวดท้อง เบื่ออาหาร รวมทั้งยังมีอาการเศร้าอยู่บ้าง ทั้งนี้หากพ่อแม่หรือคนใกล้ชิดพยายามดูแล ประคับประคองจิตใจเด็กอย่างดี อาการจะดีขึ้นภายในระยะเวลา 6 เดือน-1 ปี หลังการสูญเสีย

อนึ่ง ปฏิกิริยาของเด็กจะมีมาน้อยเพียงใดและระยะเวลาแห่งความโศกเศร้าจะยาวนานเพียงใดรวมถึง

ผลกระทบจะรุนแรงเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับสาเหตุใหญ่ๆ หลายประการดังนี้

1. อายุของเด็กที่ต้องเผชิญกับการสูญเสีย
2. ประสบการณ์ที่เด็กเคยปรับตัวเมื่อต้องพบกับความเครียด
3. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ตายกับเด็ก
4. สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปรับตัวและปรับใจของเด็ก
5. การเตรียมตัวล่วงหน้าก่อนการสูญเสีย เช่น รู้ล่วงหน้าจากอาการป่วยหรือตายกะทันหันจากอุบัติเหตุ
6. การเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมหลังการสูญเสีย
7. ความเชื่อและวัฒนธรรมของสังคมที่มีต่อความตาย

โดยปกติเมื่อมีการตายเกิดขึ้น เด็กไม่ได้สูญเสียเฉพาะบุคคลที่ตายเท่านั้นแต่ถูกกระทบในเรื่องอื่นๆด้วย บางครั้งฐานะความเป็นอยู่ต้องเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการย้ายที่อยู่และโรงเรียน พ่อแม่หรือญาติที่เหลือนอยู่มากักโศกเศร้าหรือวุ่นวายจนส่วนใหญ่ลืมเด็กและไม่ได้ประคับประคองจิตใจเท่าที่ควร ทั้งๆที่เด็กทุกคนต่างต้องการการตอบสนองและแสดงความเห็นอกเห็นใจ ฟ้าฟังและเฝ้าดูอย่างใกล้ชิด เหนือสิ่งอื่นใดคือ “คำอธิบาย” เกี่ยวกับความตายที่เด็กกำลังเผชิญความตายนั้นด้วยความเข้าใจในวุฒิภาวะของเขา ดังนั้น จึงพัฒนามาเป็นระบบการเรียนการสอนสอดแทรกในหลักสูตรด้านต่างๆเพื่อเตรียมความพร้อมและความเข้าใจเรื่องความตายแก่เด็ก เช่น

1. ด้านภูมิปัญญา (The Cognitive Aspect)

คือการสอนให้เด็กรู้จักสรีระวิทยาซึ่งว่าด้วยเรื่องจุดเริ่มต้นและจุดจบของชีวิตมนุษย์ ได้รู้จักร่างกายมนุษย์ เรียนรู้ว่าอวัยวะใดทำหน้าที่อะไร สำหรับเด็กที่โตแล้วอาจเรียนรู้เกี่ยวกับสถิติและอัตราการตายของประเทศต่างๆในแต่ละยุคสมัยด้วย

จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้แบบภูมิปัญญา ก็คือ เพื่อให้มีการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ลดความคลุมเครือให้มากที่สุด เนื่องจากเด็กสามารถเข้าใจเหตุแห่งการตายได้ในขอบเขตที่เหมาะสมและตามสมควร การสอนแบบนี้มักมีการสนับสนุนให้ตั้งคำถามและไตร่ตรองคำตอบเองมากกว่าที่จะได้คำตอบมาตรฐานที่สำเร็จรูปจากผู้ใหญ่

2. ด้านมานุษยวิทยา (The Anthropological Aspect)

คือการสอนให้เด็กได้เรียนรู้จากการเฝ้าสังเกตการณ์เหตุการณ์ต่างๆ อันจะทำให้เด็กสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องกังวลถึงความรู้สึกหรืออารมณ์ต่างๆ มากนัก ตัวอย่างเช่น การให้เด็กสังเกตการณ์พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับความตาย อาทิ พิธีศพ การไว้ทุกข์ การทำบุญอุทิศส่วนกุศล ฯลฯ การได้ฝึกสังเกตและเปรียบเทียบขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับความตายในวัฒนธรรมที่แตกต่างและหลากหลายจะช่วยให้เด็กลดความรู้สึกแปลกประหลาดและตระหนักในความจริงที่ว่าความหวาดกลัว ความทุกข์ระทม และความเศร้าสลดหดหู่ อันเกิดจากการพลัดพรากตายจากนั้น ล้วนเป็นอาการที่ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนและทุกที่บนโลกนี้ ผลที่น่าพึงพอใจจากการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้อีกประการหนึ่งก็คือ ความเป็นผู้มีใจกว้างยอมรับความคิดเห็น ความรู้สึก และพฤติกรรมของผู้อื่นเพื่อเปรียบเทียบและนำไปสู่การตระหนักและยอมรับตัวเองในที่สุด

3. ด้านอารมณ์ (The Emotional Aspect)

คือการฝึกให้เด็กเรียนรู้อารมณ์ของตัวเอง ตั้งแต่เยาว์วัยซึ่งนับว่ามีประโยชน์มาก เป็นการฝึกให้เด็กแยกแยะและรู้จักอารมณ์ที่ยังกระจัดกระจายและระส่ำระสาย เช่น ความทุกข์ระทม ความโกรธ ความขัดแย้งในใจหลายๆ อย่าง รวมทั้งความหวาดกลัวต่างๆ ด้วย นอกจากนี้ เด็กจะได้เรียนรู้ถึงการแสดงออกทาง

อารมณ์ที่หลากหลาย และคุณค่าของการสื่อสารอารมณ์ที่เหมาะสมด้วย

ครั้นเด็กเติบโตขึ้น มีพัฒนาการและวุฒิภาวะทางอารมณ์มากขึ้น ปฏิบัติต่อความตายล้วนมีความสำคัญและซับซ้อนขึ้นด้วยเช่นกัน เด็กจึงต้องการการมั่นใจว่า การหวาดกลัวและประหวั่นพรั่นพรึงต่อความตายนั้น มิใช่อาการเจ็บป่วยทางจิตหรืออารมณ์แต่อย่างใด หากแต่เป็นปฏิกิริยาของปुरुชนที่มีต่อความตายทั้งสิ้น

4. ด้านสังคม (The Social Aspect)

คือการสอนเรื่องความตายโดยใช้บรรยากาศที่อบอุ่น อ่อนโยนของครอบครัว กลุ่มเพื่อนและครูมาช่วยในกระบวนการเรียนรู้ การหยิบยกหรือสมมติสถานการณ์เรื่องความตายอาจส่งผลหรือเป็นแรงผลักดันให้เกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกัน คำจูนและประคับประคองจิตใจกัน อาจลดความรู้สึกต่อต้านความตายและสร้างเจตคติที่ดีงามให้เกิดขึ้นในกลุ่มได้ การสอนให้เด็กรับรู้และตระหนักถึงความตายทั้ง 4 ด้านนี้เป็นเนื้อหาที่แฝงอยู่ในหลักสูตรซึ่งต้องอาศัยทักษะการเรียนรู้ การสอนและการทำกิจกรรมเป็นพื้นฐานโดยมิได้มุ่งหมายให้สอนเป็นวิชาแยกต่างหาก แต่เป็นการสอนที่ต้องอาศัยการบูรณาการกับสิ่งที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันในสาระสำคัญ เช่น การให้เล่นบทบาทสมมติ(Role Playing) การเขียนเชิงสร้างสรรค์(Creative Writing) และการใช้วรรณกรรมหรือบรรณบำบัด(Biblio-Therapy) ซึ่งแม้จะไม่สามารถทดแทนการสื่อสารโดยตรงระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ได้ทั้งหมด แต่วิธีการเหล่านี้จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เรื่องความตายของเด็กเป็นไปอย่างนุ่มนวล ผ่อนคลาย และอยู่ในขอบเขตที่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ในระดับที่น่าพอใจ

การพลัดพรากและความตายในวรรณกรรมสำหรับเด็ก

แม้ว่าประเทศไทยและอีกหลายๆประเทศในโลกนี้ จะมีความเชื่อที่สั่งสมกันมาเป็นระยะเวลานานว่าเรื่องราวในวรรณกรรมสำหรับเด็กนั้น ควรจะหลีกเลี่ยงการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความตาย หากแต่ปัจจุบันสังเกตได้ว่าเริ่มมีการตื่นตัวและเห็นความสำคัญของการสอดแทรก สะท้อนและอธิบายความตายในวรรณกรรมสำหรับเด็กมากขึ้นแล้ว ดังเช่นในประเทศอิสราเอลซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนานเกี่ยวกับความขมขื่นอันเกิดจากสงครามและการรบราฆ่าฟัน ผลพวงอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ตามมา นอกจากจะเป็นบาดแผลของสังคมแล้ว ยังหมายถึงบาดแผลในใจคนอย่างยากที่จะเยียวยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กจำนวนมากมายที่ต้องสูญเสียพ่อแม่หรือพลัดพรากจากครอบครัวไป อิสราเอลจึงมีความคิดและความเพียรพยายามที่จะปรับตัวและปรับแนวคิดเกี่ยวกับการตายด้วยการยกย่องความตายอันเกิดจากสงครามเยี่ยงวีรกรรม โดยหลีกเลี่ยงที่จะพรรณนาให้เห็นถึงภาพของความทุกข์ทรมานอันน่าสะพรึงกลัวและน่าสะเทือนใจ อาจกล่าวได้ว่า การพลัดพรากสูญเสียอันเกิดจากสงครามนั้นเป็นค่านิยมอันสูงสุดของสังคมอิสราเอลก็ได้เจตคิดดังกล่าวนี้ อาจเป็นมูลเหตุหนึ่งซึ่งทำให้มีการกล่าวถึงความตายในวรรณกรรมสำหรับเด็กร่วมสมัยมากขึ้นจากเดิมที่ไม่ยอมให้มีการกล่าวถึงความตายในวรรณกรรมสำหรับเด็กเลย เนื้อหาส่วนใหญ่จะกล่าวสดุดีถึงความงามของการเสียสละด้วยการตายอย่างวีรบุรุษ โดยนัยนี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงเจตจำนงของความพร้อมที่จะมีการอภิปรายถึงความตายอย่างเปิดเผย นักการศึกษาต่างก็ยินยอมให้สังฆกรรมอันชั้นแค่นี้ปรากฏในวรรณกรรมสำหรับเด็ก ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กและจิตวิทยาเด็กก็ได้ใช้วรรณกรรมเหล่านั้นเป็นเครื่องมืออกระบบในการส่งเสริมพัฒนาการและบำบัดจิตใจเด็กอย่างกว้างขวางด้วย

ประเทศไทยดูเหมือนจะได้เปรียบกว่าอิสราเอลในแง่ของความไม่เคยต้องบอบช้ำจากสงครามที่รุนแรง ยืดเยื้อและสูญเสียเท่า หากปัจจัยด้านอื่นๆในสังคมนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน อาทิ ปัญหาด้านสังคม สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ล้วนก่อให้เกิดเหตุแห่งการพลัดพรากตายจากได้ทั้งนั้น จึงสังเกตได้ว่าในปัจจุบันมีการตีพิมพ์วรรณกรรมสำหรับเด็กซึ่งสะท้อนประสบการณ์อันเกี่ยวกับความรักและการสูญเสียในหลายระดับมากขึ้น เช่น การสูญเสียสิ่งที่รักหวนแหวและมีความยิ่งยวด การตายของสัตว์เลี้ยง การจากไปของเพื่อน และการตายของผู้ที่รักและมีความหมายต่อชีวิต เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้จึงเหมาะที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการสอนให้เด็กรู้จักและตระหนักถึงความตายได้อย่างดี โดยอาจมีเกณฑ์ในการเลือกเรื่องที่จะเข้าถึงอารมณ์อันแท้จริงของสถานการณ์ตามแง่มุมของเด็กมากกว่าที่จะมีลักษณะเพื่อการเรียนการสอนเนื้อหาเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ความงดงามของภาษาหรือท่วงทำนองการประพันธ์ ลายเส้นของภาพประกอบ และความประณีตงดงามของรูปเล่ม ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญในการเลือกพิจารณาเช่นกัน

เรื่อง *พบกันวันคิดถึง* ของคิคุตะ มารีโกะ เป็นวรรณกรรมสำหรับเด็กของประเทศญี่ปุ่นที่ได้รับความนิยมสูงมากและได้รับรางวัลชมเชยประเภทหนังสือภาพสำหรับเด็กในงานมหกรรมหนังสือเด็กโบโลญญาปี ค.ศ.1999 เรื่องนี้เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นมากของนิทานภาพอย่างง่ายที่แสดงออกถึงความรัก ความผูกพัน ความคิดถึงและความถวิลหาของสุนัขที่ชื่อ “ชิโระ” ที่มีต่อ “มิกิจัง” เด็กหญิงผู้จากไป ชิโระเป็นตัวแทนของเด็กซึ่งมีมุมมองต่อการตายแบบไร้เดียงสาตรงไปตรงมา ทว่าขมขื่นและเจ็บปวดยิ่งนักเมื่อต้องเผชิญ หากแต่ศิลปะการถ่ายทอดความรู้สึก ความรู้และความเข้าใจในเรื่องความตายที่ผ่านห้วงคำนึงถึงมิกิจังเสมือนหนึ่ง

มิกิจังได้พูดกับซีโระอีกครั้งหนึ่งนั้น ก่อให้เกิด
กระบวนการเติบโตทางความคิดหรือทัศนคติที่มีต่อ
ความตายของซีโระ

“ซีโระ ซีโระ

เราเล่นด้วยกันไม่ได้อีกแล้วนะจ๊ะ

กินข้าวด้วยกันก็ไม่ได้แล้ว

ลูบหัวซีโระก็ไม่ได้เหมือนกัน

แต่รู้มั๊ย มิกิอยู่ข้างๆซีโระเสมอ

เราพบกันได้ทุกเวลา ทั้งตอนนี้และตลอดไป

จะไม่มีวันเปลี่ยนแปลง”

(คิคุตะ มารีโกะ,2545)

ความเรียบง่ายของลายเส้นที่งดงามและถ้อยคำที่
สั้น กระชับแต่ลึกซึ้งกินใจเป็นศิลปะการนำเสนอที่มี
เสน่ห์อย่างยิ่ง นับเป็นหนังสือภาพที่จับเรื่องสะเทือน
ใจอย่างความตายมาอธิบายได้อย่างงดงาม ทำให้เด็กผู้
อ่านได้รับรู้และปรับทัศนคติที่มีต่อความตายให้เป็นไปใน
เชิงบวกได้ ดังเช่นซีโระในตอนท้ายของเรื่อง

“...พอหลับตาลงแล้วคิดถึงเรื่องราวของมิกิจัง
ผมจะได้พบมิกิจังเสมอ แม้อยู่ไกลแต่เราก็อยู่
ใกล้กัน ภายใต้เปลือกตา เราไม่เคยเปลี่ยนแปลง
เรายังคงเหมือนวัน เวลานั้น
...ผมชื่อซีโระ ผมพบมิกิจัง...

ทุกเวลาที่คิดถึง...”

(อ้างอิงแล้ว)

ในที่สุดซีโระก็สามารถก้าวข้ามผ่านห้วงแห่ง
ความทุกข์ระทมและวันเวลาอันขมขื่นจากการสูญเสีย
มิกิจังด้วยการปรับมุมมองเกี่ยวกับความตายใหม่ได้
อย่างลึกซึ้ง เช่นเดียวกับ “มัดเตี้ย” ในเรื่อง *มัดเตี้ยกับปู*
ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชนของ
ประเทศอิตาลี เขียนโดยโรแบร์โต ปิอุมินี ในวันที่ปู
จากไป ทุกคนต่างก็เป็นห่วงมัดเตี้ยและไม่แน่ใจว่าจะ
อธิบายให้มัดเตี้ยเข้าใจความตายของปูได้อย่างไรเพราะ
สำหรับมัดเตี้ย ปูไม่ได้เป็นเพียงแค่ปู หากแต่คือเพื่อน
ผู้สอนให้มัดเตี้ยเข้าใจสิ่งต่างๆในชีวิต แม้แต่การตาย
ของปูก็เป็นบทเรียนที่ทำให้มัดเตี้ยเติบโตและเข้าใจวิถี
แห่งชีวิตมากขึ้นด้วย แม้ว่าการตายและการพลัดพราก
จะเป็นสิ่งที่แม้แต่ผู้ใหญ่เองก็ยังทำได้ยากและ
อนุমানว่าเด็กอย่างมัดเตี้ยซึ่งรักและผูกพันกับปูมากเป็น
พิเศษก็คงเข้าใจยากยิ่งกว่า แต่มัดเตี้ยก็สามารถเข้าใจ
สาระของความตายและยอมรับได้ในที่สุด ดังตัวอย่าง
จากเรื่อง

“บนเตียงมีปู แนนิง ตัวซีด มัดเตี้ยเดินแทรก
 ทุกๆ คนเข้าไป กลับเข้าไปอยู่ข้างๆแม่
 ตรงที่เขายืนอยู่ก่อนออกไปเดินเล่นพอดิบพอดี
 เขามองขึ้นไปดูว่ายังมีแมลงวันอยู่หรือเปล่า
 แต่ไม่เห็นแล้ว เขามองดูปูบนเตียง เห็นปูแนนิง
 มาก และตัวซีดเฟือด

“ปูครับ” เขาพูดเสียงเบาๆ

“ว่าไง” ปูว่า

“ปูอยู่ไหนครับ”

“อยู่ที่นี่”

“นี่ ไม่ใช่ที่นั่งใช้ใหม่ครับ”

“ใช่แล้ว” ปูตอบ “นั่นมันคราบ”

“ผมรู้อยู่แล้ว” มัดเตี้ยว่าแล้วยิ้มน้อยๆ

เขาได้ยินเสียงถอนหายใจหนักๆ มัดเตี้ยมองดูแม่
 ไบหน้าแม่เศร้า เขาจับมือแม่ แม่มองดูมัดเตี้ย
 กำมือแน่น

วันนั้นและวันต่อมา ทุกคนเศร้ามาก

...

เมื่อทุกคนพาคราบของปูไปที่สุสานแล้ว พ่อก็ดึง
 ตัวมัดเตี้ยเข้ามาแล้วพูดกับเขาว่า

“มัดเตี้ยเคยรักปูมากใช่ไหม”

“ก็ใช่นะสิครับ ตอนนี่ผมก็รักปู” มัดเตี้ยพูด

พ่อล้งเลอยู่ครู่หนึ่ง มองดูมัดเตี้ยเงิบๆ

“ตอนนี้ไม่มีปูแล้ว” พ่อพูด “แต่ว่า...”

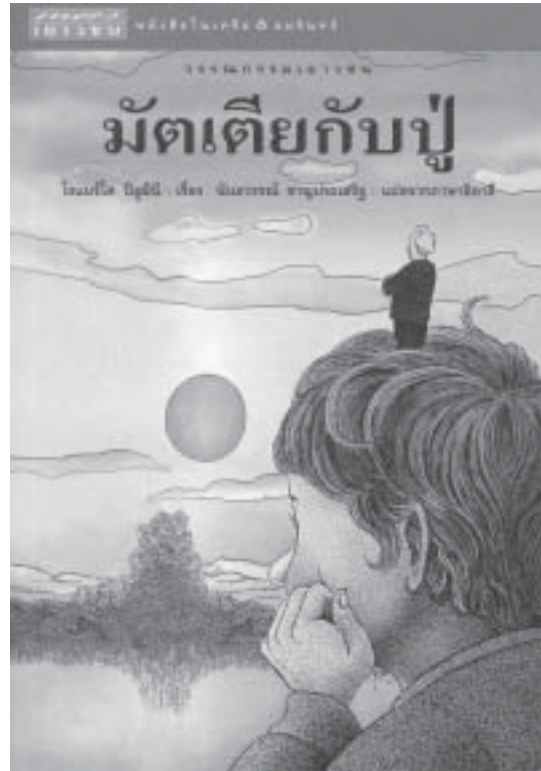
มัดเตี้ยมองพ่อ คอยฟัง ดูเหมือนพ่อไม่รู้ว่าจะพูด
 อะไร

“พ่อหมายความว่าจริงๆแล้วปูยังอยู่ใช่ไหมครับ”

มัดเตี้ยพูด พ่อแม้ริมฝีปาก “ใช่ คือ...คนที่เรารัก
 จะอยู่กับเราตลอดไป” พ่อพูด “ตลอดชีวิต ลูก
 เข้าใจไหม” มัดเตี้ยยิ้ม ดึงเข่าพ่อเบาๆเหมือนที่
 เคยดึงเล่นอยู่บ่อยๆแล้วพูดว่า

“ครับ ผมรู้”

(โรแบร์โต ปิอูมีนี, หน้า 92-94)

กลวิธีอันแยบยลในการนำเสนอเรื่องความตายให้
 เด็กผู้อ่านได้เข้าใจจากเรื่อง มดเตี้ยกับปูนี้ บรรลุเป้าหมาย
 ได้จากการผสมผสานจินตนาการของวัยเด็กและ
 วุฒิภาวะตามวัยเข้ากับสัจธรรมของชีวิตอย่างกลมกลืน
 การที่ปูและมัดเตี้ยไปเดินเล่นและผจญภัยด้วยกันใน
 ดินแดนแห่งจินตนาการนั้น เป็นบทเรียนให้มัดเตี้ยได้
 ก้าวข้ามผ่านความสับสน ว้าวุ่นใจ และความไม่เข้าใจ
 กฎแห่งธรรมชาติที่โหดร้ายได้ในที่สุด และกลับมายืน
 อยู่บนฝั่งแห่งความจริง บนโลกแห่งมนุษย์ที่ไม่อาจ
 หลีกเลียงได้ในที่สุด กระบวนการและศิลปะในการนำ
 เสนอเช่นนี้ นับเป็นเสน่ห์และหัวใจของวรรณกรรม
 สำหรับเด็กประการหนึ่ง คือไม่เพียงแต่จุดประกาย
 แห่งจินตนาการอันบรรเจิดและพาเด็กท่องไปในดิน
 แดนอันไร้ขอบเขตเท่านั้น หากแต่วรรณกรรมสำหรับเด็ก
 ที่ดีจะพาเด็กกลับมาสู่โลกแห่งความเป็นจริงด้วยโดย
 มีความรู้ ความคิด และประสบการณ์อันล้ำค่าที่ได้จาก

โลกแห่งจินตนาการนั้น มาเป็นเครื่องช่วยหล่อหลอมความคิด และแนวทางในการดำเนินชีวิต ตลอดจนช่วยชะโลมจิตใจและให้พลังใจในการกลับมายืนหยัดอย่างเข้มแข็งอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่ผู้ใหญ่จะต้อง “ยึดเยียด” ความตายให้เด็กรับรู้มากเกินไปจนเกิดความเครียด คับแค้นใจและหดหูใจตลอดเวลา หากแต่การใช้รูปแบบที่นุ่มนวลอ่อนโยนและประณีประนอมจิตใจเด็ก มักได้ผลน่าพึงใจมากกว่าด้วยเพราะแม้ไม่ได้เกิดการพลัดพรากตายจากขึ้นในชีวิตเด็กจริงๆ แต่การเปิดโอกาสให้เด็กได้รับรู้ความเป็นไปของอารมณ์ในแต่ละขั้นก็เอื้อประโยชน์อย่างยิ่งต่อความรับรู้ความเข้าใจและการปรับตัวปรับใจต่อความตายอย่างเหมาะสม ดังเช่นกรณีของ “ยูทธา” ตัวเอกจากเรื่อง *วันที่ยาไม่ได้ยืนอยู่ตรงหน้าต่าง* วรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชนจากประเทศเยอรมนีของอาคิม เบริกเกอร์

ผู้เขียนเรื่องนี้มีกลวิธีในการ “ดึง” เด็กผู้อ่านให้ค่อยๆ เข้าไปสัมผัสผัสความรู้สึกรักตกใจ ใจหาย ว่างุ่นใจ และลึกลับสับสนเมื่อยาไม่ได้ยืนรอยูทธากลับมาจากโรงเรียนที่หน้าต่างอย่างเคย จินตนาการและความคิดคำนึงของยูทธาพาให้ผู้อ่านคิดไปต่างๆ นานาว่าเกิดอะไรขึ้นกับยา ยาตายหรือเปล่า และถ้ายาตายเด็กอย่างยูทธาซึ่งอยู่บ้านกับยาเพียงสองคนจะทำอย่างไร ตลอดจนความคิดและความพยายามตามวุฒิภาวะของเด็กที่จะช่วยยาหรือเหนี่ยวรั้งไม่ให้ยาตายจากไปดังตัวอย่างจากเรื่อง

“... ยูทธาเดินเข้าไปในห้องหนึ่งก้าว เธอยืนอยู่ตรงนั้น มองไปทางขวา เห็นเตียงใหญ่ตั้งอยู่ ยานอนอยู่ที่นั่น แต่ดูนอนสิ ! ยานอนหงาย ไม่ขยับเขยื้อน ไม่แม้แต่ชนิดเดียว ดูยังกับ...โอ้...เป็นไปไม่ได้ ยูทธาคิด

เธอยืนนั่งราวกับเท้าโดนตีตะปูไว้กับพื้น ไม่อาจก้าวเดินเข้าไปใกล้กว่านี้ เพราะยานอนอยู่ในท่าแบบนั้น...แบบนั้น แต่ยูทธาต้องเข้าไปใกล้กว่านี้

ต้องรู้ให้ได้ว่าย่าเป็นอะไร เธอจึงบังคับตัวเองให้ก้าวสั้นๆ เข้าไปในห้อง เข้าไปทางที่เตียงตั้งอยู่ ปกติเธอไม่เคยรู้สึกกลัวแม้แต่น้อยเวลาอยู่ต่อหน้าย่า แต่ว่าตอนนี้ย่าดู...ซีด...ไม่เหมือนที่เคยเป็น”

(อาคิม เบริกเกอร์, หน้า 9-10)

ยูทธาค่อยๆ ก้าวออกจากความรู้สึกอันสับสนวุ่นวายและปฏิเสธความจริงได้โดยมี “เจ้าอ้วน” หรือเดิร์กคูร์ริชช่วย ทั้งสองจึงกลายเป็นเพื่อนรักกัน และในที่สุดยูทธาก็สามารถกลับมาเรื่องเพชฌัญญูโลกแห่งความจริงที่ไม่โหดร้ายเกินไปสำหรับเธอเมื่อรู้ว่าย่าแค่ป่วยจึงนอนพักเท่านั้น ยาไม่ได้ตายจากเธอไปอย่างที่เธอเข้าใจและหวาดกลัว เรื่อง *วันที่ยาไม่ได้ยืนอยู่ตรงหน้าต่าง* สะท้อนให้เห็นว่า การหยิบยกเรื่องความตายมาอธิบายให้เด็กเข้าใจนั้น ไม่จำเป็นจะต้องหดหู เคร่งใจ หรือน่ากลัวเสมอไป เพราะด้วยกลวิธีการประพันธ์บนพื้นฐานความเข้าใจในอารมณ์และความรู้สึกของเด็ก ผสมผสานกับอารมณ์ขันในบางตอนของเรื่อง ทำให้เด็กไม่ถูกบีบคั้นจนเกินไปและเข้าใจความตายได้ดี ดังที่ “เจ้าอ้วน” เข้าใจและยอมรับการสูญเสียลูกหมาของตัวเองซึ่งตายไปต่อหน้าต่อตาว่า

“...ฉันลูปเนื้อลูปตัวมัน แต่เจ้าอีโมอินนอนแน่นิ่ง...ฉันนึกเอาว่าตัวเองน่าจะทำอะไรให้มันเล็กน้อยแน่อย่างนั้นได้ เพราะคนเราทำอะไรได้แทบทุกอย่างแต่อยู่กับเรื่องนี้แล้ว...ไม่มีทางจริงๆ ฉันค่อยๆ เข้าใจ...”

(อ้างอิงแล้ว)

ทั้ง *ซีโร มัตเตีย* และ *ยูทัว* ต่างก็เป็นตัวละครในโลกแห่งจินตนาการที่โลดแล่นไปตามเรื่องราวของความรัก ความผูกพันระหว่างเด็กและคนชรา เด็กชายและเด็กหญิง รวมทั้งคนและสัตว์เลี้ยง มีทั้งความสุข ความทุกข์ เสียงหัวเราะและการร้องไห้ แม้จะเป็นเพียงโลกแห่งจินตนาการในหนังสือ แต่ทั้งสามก็เป็นตัวละครซึ่งสะท้อนความคิด ความรู้สึกกับวิถีชีวิตของคนธรรมดาในโลกแห่งความเป็นจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การนำ “สาร” ที่ได้จากเรื่องมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านกับวรรณกรรมเป็นพลังที่เข้มข้น มีชีวิตชีวาและมีอิทธิพลอย่างยิ่ง เพราะเมื่อเด็กอ่านวรรณกรรมเรื่องใดก็ตาม วรรณกรรมนั้นจะนำเขาเข้าไปรู้จักกับประสบการณ์อันหลากหลาย กระตุ้นให้

เขาได้เรียนรู้ คิด ตั้งคำถามและหาคำตอบให้ตัวเอง ซึ่งนอกจากจะทำให้ได้ “ตระหนัก” ถึงสุนทรีย์แห่งการอ่านวรรณกรรม แล้ว ยังนำไปสู่กระบวนการแห่งการ “ตระหนัก” ในการอ่านตัวเองด้วย

ดังนั้น การใช้วรรณกรรมเพื่อถ่ายทอดสัจธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชีวิตมนุษย์ทุกคนคือ *ความตาย* นั้น จึงเป็น “สะพาน” เชื่อมเด็กกับความเป็นจริงอันโหดร้ายได้อย่างประนีประนอม ผ่อนปรนและรักษาระยะห่างระหว่างกันได้อย่างแนบเนียนด้วย

ถึงเวลาแล้วหรือยังที่ผู้ใหญ่จะเปิดใจกว้างทำความเข้าใจและยอมรับให้มีความตายอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ในชีวิตให้เป็น “นัย” หนึ่งซึ่งถ่ายทอดอย่างอ่อนโยนและเข้าใจในวรรณกรรม เพื่อหัวใจดวงน้อยแห่งวัยเยาว์จะยังคงกระจ่างใส หากไม่ไร้เดียงสาเกินไปกับความเป็นไปในชีวิตจริง

บรรณานุกรม

- คิคุตะ มารีโกะ. (2545). **พบกันวันคิดถึง**. แปลจาก See you anytime I want โดย พรอนงค์-มารีนา. กรุงเทพฯ : คัมปายอิมเมจจิ่ง
- โรแบร์โต ปิอูมีนี. (2545). **มัดเดียวกับปู่**. แปลจาก Mattiae il nonno โดย นันทวรรณ ชาญประเสริฐ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- วันเพ็ญ บุญประกอบ. (2534). **ภาวะเรงตัวในจิตเวชเด็กและวัยรุ่น**. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์.
- อาคิม เบริกเกอร์. (2545). **วันที่ยาไม่ได้ยืนอยู่ตรงหน้าต่าง**. แปลจาก Oma und ich โดย ชลิต ดุรงคพันธ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก.
- Ayalon, O. **Crisis&Coping with Suicide &Bereavement**. (In print). Haifa, 1988 (English).
- _____ . **Is Death a Proper Subject for the Classroom?** In: A.De Vries&A.Carmi (Eds.),The Dying Human. Turtle dove Pub.,Tel-Aviv,1979.
- Mclendon, G. One Teacher's Experience with Death Education with Adolescents. **Death Education 3** : 1,1979.